Köl Tigin Yazıtının Kuzey Yüzünün 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi ve Bir Öneri

Yrd.Doç.Dr. Erhan AYDIN*

Özet: Köl Tigin Yazıtının kuzey yüzü, diğer yüzlere oranla daha fazla yıpranmıştır. Hatta bu yüzde çeşitli kopma ve kırılmalar meydana gelmiştir. Bu yüzün 4. satırından itibaren Dokuz Oğuzlarla yapılan savaşlar anlatılmakta olup, buradaki cümlelerin paraleli BK D 30'da geçmektedir.

Bu yazıda Köl Tigin Yazıtının kuzey yüzünün 6. satırında geçen ve genellikle *Bolçu şeklinde tamamlanan* yer adının Dokuz Oğuzların yaşadıkları yerlerle uyumsuzluk yaratmasından dolayı, olamayacağı üzerinde duruldu. İlk iki harfi net olan ve *Bo* ya da *Bu* okumaya elverişli bu yer adının, Şine Usu doğu 3 ve Terhin batı 4'te geçen ve son zamanlarda yayımlanan bir bildiride Ulaangom yazıtının 1. satırında da *Burguluk* şeklinde geçtiği ileri sürülen *Burgu* (~*Burugu*) ile bir ve aynı olduğu önerilmiştir. *Burgu* (~*Burugu*)'nun yeri ile ilgili değişik görüşler varsa da Selenge ve Tula arasında bir ırmak olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Burgu, yer adları, Köl Tigin Yazıtı, Şine Usu Yazıtı, Terhin Yazıtı

1. Giriş

Köl Tigin Yazıtının önemli ölçüde yıpranmış yüzlerinden birisi olan kuzey yüzünün 6. satırında, Dokuz Oğuzlarla yapılan savaşların anlatıldığı bölümde birkaç harfi yok olmuş bir yer adı bulunmaktadır. Dokuz Oğuz savaşlarının anlatıldığı cümlelerin benzeri, BK D 30'da da geçmektedir. Ancak Bilge Kağan Yazıtında 4 savaştan söz edilirken, Köl Tigin Yazıtında savaş sayısı 5'tir. Bunu da Bilge Kağan Yazıtının bizzat Bilge Kağan'ın elinden çıkmadığına bağlamak mümkün olabilir. KT K 6'da geçen 5 sayısının BK D 30'da 4 olması, belki dikkatsizlik ya da unutkanlık ile de açıklanabilir. Bu anlamda Köl Tigin Yazıtındaki bilgilerin daha önemli ve değerli olduğu öne sürülebilir.

*Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

2. Önceki Okuyuş ve Değerlendirmeler

KT K 6'da geçen ve ilk iki harfi net olan bu yer adının *Bo* ya da *Bu* harfleriyle başladığı kesin olup diğer harfler ise net değildir. Yazıtlar üzerinde çalışan ilk nesil bilim adamlarından bu yana ilgili yer adı aşağıdaki şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır (kronolojik sıra ile):

FAtl: *b*^{1}*W n*^{1}*g*^{1} *d*^{1}*A*; RAtl: *b*^{1}*Wl n*^{1}*d*^{1}*A*; *bol...nda* 'Bol...n.' (Radloff 1895: 26-27); *bu[...]da* 'Bo[...]' (Thomsen 2002: 156); *bol.nda* 'Bol-?mı' (Melioranskiy 1899: 75); *bu..da* 'bu[.....]da' (Orkun 1936: 50); *Bol...nda* 'Bol...mı' (Malov 1951: 32 ve 42); *bo[lçu]* '....' (Tekin 1968: 236 ve 271). Tekin, kelimeyi *Bolçu* şeklinde tamamlamasına rağmen sözlükteki *Bolçu* maddesine KT K 6'yı almamıştır. *Bo[lçu]* 'Bolçu' (Ergin 1988: 29 ve 74); *Bol...nda* 'Bol...mı' (Aydarov 1971: 301); *bo[lçu]da* 'Bolçuda' (Tekin 2006: 36 ve 37); *bol...nda* 'bol...nda' (Recebov-Memmedov 1993: 75 ve 82); *Bo[lçu]* 'Bolçu' (Tekin 1995: 50-51); *bo[lçu]* 'bolçu' (Karcavbay 2003: 169 ve 177); *bwl*^{o}***çw*** 'Bolcsu' (Berta 2004: 181); *b*^{1}*Wl....d*^{1}*A* (Alyılmaz 2005: 55).

Bilindiği gibi Köl Tigin Yazıtında K 4'ten itibaren Dokuz Oğuzlarla olan mücadelelere yer verilmiştir. Burada anlatılanların paraleli BK D 29'un son cümleleriyle başlar. Tekin'in 1968 yılında yayımladığı gramerinden itibaren bu yer adının *Bolçu* şeklinde tamamlandığı ve sonraki yayınlarında da bunun devam ettirildiği görülmektedir. Tekin'den başka bazı bilim adamlarının da kelimeyi *Bolçu* şeklinde tamamlayıp 'Bolçu ırmağı' olarak anlamlandırdıkları bilinmektedir. Ancak başta Radloff olmak üzere Rus ekolü, yer adını okumamış ve genelde *bo...da* şeklinde bırakmışlardır. KT K 6'daki yer adı *Bolçu* şeklinde tamamlanırken BK D 30'da ise genellikle [*Çuş başı*] şeklinde tamamlanmaktadır. Aslında problem şuradan kaynaklanmaktadır: Dokuz Oğuzlarla, KT K 6'ya göre 5 kez; BK D 30'a göre ise 4 kez savaşılmıştır. Dokuz Oğuzlarla yapılan savaşlar şöyle bir karşılaştırma ile daha iyi anlaşılabilir:

1. Savaş: KT K 4: *Togu Balık*. BK D 30: *Togu Balık*.
2. Savaş: KT K 5: *Koşulgak*. BK D 30: *Antargu*.
3. Savaş: KT K 6: *Bo....da* ~ *Bu....da*. BK D 30: [*Çuş başı*].
4. Savaş: KT K 6: *Çuş başı*. BK D 31: *Ezgenti Kadız*.
5. Savaş: KT K 7: *Ezgenti Kadız*. BK D: Yok.

Yukarıdaki karşılaştırmada Bilge Kağan Yazıtında bir savaşın eksik olduğu ve sıralama ile yer adlarının karıştırıldığı görülmektedir. Bilge Kağan'ın yazıtını

yazan ya da yazdıranların burada hataya düştükleri ortadadır. Bu durumda bir savaşın unutulduğu söylenebilir. Asıl problem ise KT K 6'da *Bo[lçu]* şeklinde yapılan tamamlama ile ilgilidir. Çünkü KT D 37; BK D 28; T 35; ŞU G 1'de geçen ve genellikle Ulungur (Urungu) ırmağı ile birleştirilen *Bolçu*'nun Dokuz Oğuzların yaşadıkları yerlerle ilgisi açık değildir. Üstelik *Bolçu* yer adı Türgiş ve Üç Karluklarla yapılan savaşlar esnasında anılmıştır. Dolayısıyla *Bolçu* şeklinde bir tamamlama uygun olmamaktadır. *Bo* ~ *Bu* harfleriyle başlayan bu yer adının Dokuz Oğuzların yaşadığı yerlerden olan *Burgu* (~*burugu*) ile bir ve aynı olduğu düşünülebilir mi?

Metnin fotoğrafları dikkatle incelendiğinde kelime, Radloff atlasına göre *bol* ~ *bul* harfleriyle başlamaktadır. Ancak ilk iki harften, *-da* bulunma durum ekine kadar birkaç harflik boşluk bulunduğu bütün yayınlarda aynıdır. Ancak r^1 ile l^1 harflerinin sağ taraflarının düz bir çizgi olması Radloff ve sonrakilerin harfi l^1 algılamalarında etken olabilir. Oysa Fin atlasında kelime *Bo* ~ *Bu (BW)* harfleriyle başlamaktadır. Bu durumda KT K 6'da geçen yer adının *Bolçu* şeklinde tamamlanması uygun olmamaktadır. Bu bağlamda sözü edilen yer adının Şine Usu ve Terhin Yazıtında geçen *Burgu* (~*Burugu*) olabileceği düşünülmektedir.

3. *Burgu* (~*Burugu*) Yer Adıyla İlgili Veriler

Burgu yer adının şimdiye kadar Şine Usu D 3 ile Terhin B 4'te yazıtlarında geçtiği bilinmekteydi. Ancak Ulaangom Yazıtının 1. satırında geçen *Burguluk* yer adının da *Burgu* ile bir ve aynı olduğu önerilmiştir (Barutcu Özönder 2007: 220).

ŞU D 2-3: ... *yiçä irtim burguda yätdim* 'noch einmal verfolgte ich sie und traf sie am Burgu' (Ramstedt 1913: 18).

Terhin B 4: *säkiz säläŋä orkun tugla säbin tälädü karaga burgu ol yerimin subumın konar köçär bän* 'sekiz kollu Selenge, Orkun, Tuğla, Sebin (Seben?), Teledü (Teldü), Karaga, Burgu. Bu topraklarım (üzerinde) ve bu sularım (boyunca) konup göçerim' (Tekin 1983: 806 ve 810).

UG 1: *är atım bukan tägin yeti y(e)g(i)rmi yaşımta bur<g>ulukta (2) sülädim* 'Erlik adım Bukan tegin. On yedi yaşımda Burguluk'a (2) sefer ettim' (Barutcu Özönder 2007: 221).

Yukarıdaki üç yazıtta geçen *Burgu* ya da *Burguluk* şeklinin aynı yer adı olduğu yönünde genel kanaat vardır. Özellikle Terhin B 4'te geçen yer adlarının bazıları kimi araştırmacılarca değişik şekillerde okunmuş ve yer tespiti

yapılmıştır. *Burgu*'nun yerini tespite yardımcı olmak amacıyla Terhin B 4'te geçen yer adlarından *Karaga*'nın, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde geçen *Hara'un* ile bir ve aynı olduğu düşünülmektedir. MGT §150 ve §177: *Kara'un* (Rachewiltz 1972: 69 ve 87); *Hara'un* 'Selengge boyunda Merkitlerin memleketinde bir dağ' (Temir 1995: 247). Hatta bu yer adı BK D 37'de de geçmiştir: *Säläŋä kudı yorıpan Karagan Kısılta äbin barkın anta bozdum* 'Selenge boyunca ilerleyip Karagan Geçidi'nde evini barkını dağıttım'. Bu cümledeki *Karagan Kısıl* 'Karagan Boğazı (geçidi)' ile *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki *Hara'un* aynı yer olmalıdır.

Terhin B 4'te Selenge civarındaki yer adları sayılırken *Karaga* ile *Burgu*'nun yan yana yazılması bu iki yer adının birbirine yakın olduğuna işaret sayılabilir. Bu durumda *Burgu* ve *Karaga*'nın Selenge civarında olduğu hem Terhin Yazıtı hem Bilge Kağan Yazıtı hem de *Moğolların Gizli Tarihi*'nde tanıklanmış olmaktadır.

Burgu (~*Burugu*) yer adının neresi olabileceğine dair çeşitli görüşler vardır: Clauson *yiçe* maddesinde bu yer adını *Burgu* okumakta ancak yer tespiti yapmamaktadır (EDPT 882b). Tekin ise Terhin Yazıtını incelediği makalesinde Mo. Burugu gool? ile ilişkilendirmek istemektedir (1983: 834).

Klyaştornıy ise *Burgu*'yu Kaa-kem ırmağı ile birleştirmek istemiştir (1980: 94). Klyaştornıy'ın *Burgu* ile birleştirmek istediği Kaa-kem bugünkü Kızıl civarında bulunan bir ırmaktır. Eğer belirtilen ırmak bu ise o zaman *säkiz Sälängä*'den ne anlamak gerektiği problemi üzerinde tekrar düşünmek gerekecektir. Çünkü *säkiz Sälängä* ifadesi Tekin tarafından 'sekiz kollu Selenge' (Tekin 1983: 818) olarak açıklanmıştı. Selenge ile Kaa-kem arasındaki uzaklığın fazla olması ve Klyaştornıy'ın bu ırmak ile neden birleştirdiğini belirtmemiş olması da düşündürücüdür. Bu bakımdan bu birleştirmenin en azından coğrafî olarak mümkün olamayacağı düşünülmektedir.

Eski Türk yazıtlarında geçen yer adları için önemli değerlendirmelerde bulunan Gömeç ise Klyaştornıy'ın Kaa-kem ırmağı ile birleştirme eğilimine değindikten sonra *Burgu*'nun Orhon-Selenge bölgesinde olabileceğini tahmin ettiğini söylemektedir (1997: 25). Gömeç, yer adlarını incelediği bir makalesinde ise bu yer etrafında gelişen olaylara değinmiş ancak herhangi bir yer tespiti yapmamıştır (2001: 29).

Ulaangom Yazıtını yeniden yayımlayan Barutcu Özönder, Ulaangom 1'de geçen *Burguluk* yer adının ŞU D 3'te geçen *Burgu* ile bir ve aynı olması gerektiğini düşünmekte ancak yer tespiti yapmamaktadır (2007: 220).

4. Sonuç

KT K 6'da Dokuz Oğuzlarla yapılan 3. savaşın cereyan ettiği yerin *Bolçuda* ~ *Bulçuda* değil, *Burguda* şeklinde tamamlanması gerektiği önerilmiştir. Terhin B 4, BK D 37 ve *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki verilerden hareket ederek *Burgu*'nun Selenge veya Tula ile birleşen bir ırmak olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

ALYILMAZ, C. (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.

AYDAROV, G. (1971), *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2007), Ulaangom Yazıtı Üzerine Düşünceler. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003* içinde, c. 2, 219-231.

BERTA, Á. (2004), *Szavaimat Jól Halljátok*. A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: JatePress.

CLAUSON, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon.

EDPT *bk.* S. G. CLAUSON.

ERGİN, M. (1988[12]), *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.

GÖMEÇ, S. (1997), *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: AKM.

_____ (2001), Kök Türkçe yazıtlarda geçen yer adları. *Türk Kültürü* XXXIX/453, 25-36.

KARCAVBAY, S. (2003), *Orhon Muraları*. Astana.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1980), *Terhinskaya Nadpis'*. *Sovetskaya Tyurkologiya* 1980/3, 82-95.

MALOV, S. E. (1951), *Pamyatniki Drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Moskva-Leningrad.

MELİORANSKİY, P. M. (1899), *Pamyatnik' v' çest' Kyul' Tegina*. St-Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk'.

ORKUN, H. N. (1936), *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: TDK.

RACHEWILTZ, I. de (1972), *Index to the Secret History of the Mongols*. Bloomington: Indiana University Publications.

RADLOFF, W. (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.

RAMSTEDT, G. J. (1913), Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXX/3, 1-63.

RECEBOV, E.-Y. MEMMEDOV (1993), *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı: Yazıçı.

TEKİN, T. (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University Publications.

_____ (1983), Kuzey Moğolistan'da yeni bir Uygur anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Belleten* XLVI/184, 795-838.

_____ (1995), *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.

_____ (2006[2]), *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.

TEMİR, A. (1995[3]), *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK.

THOMSEN, V. (2002[2]), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev. V. KÖKEN. Ankara: TDK.

An Attempt at Correcting a Section in the Sixth Line of the Northern Face of the Kul Tigin Inscriptions

Assist.Prof.Dr. Erhan AYDIN*

Abstract: The northern face of the Kul Tigin Inscriptions has been worn out much more than the other faces, and some parts of this face have even broken off. From the fourth line onwards, the inscriptions on this face describe the wars with the Nine-Oghuz, and a parallel version of these sentences can also be found in BK D 30.
Scholars usually complete the incomplete place name appearing in the sixth line of the inscription as *Bolçu*. This paper argues that this completion is inaccurate primarily because it does not agree with the geographical location of the Nine-Oghuz community. The paper, therefore, suggests that this place name, whose first two letters can be clearly read as *Bo* or *Bu*, is the same as *Burgu* (~*Burugu*) – a word which also appears in the Sine Usu (East 3) and the Terkhin (West 4) Inscriptions. A recently published paper also suggests that this word appears as *Burguluk* in the first line of the Ulaangom Inscriptions. *Burgu* (~*Burugu*) is most probably a river between Selenge and Tula, but there are still contradictory views as to the exact geographical location of the river.

Key Words: Burgu, place names, Kul Tigin Inscriptions, Sine Usu Inscriptions, Terkhin Inscriptions

*Erciyes University, Faculty of Education, Department of Turkish Education / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

bilig ✦ Autumn / 2007 ✦ Number 43: 55-62
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Попытка исправления в 6й строке Северного Текста Надписей Культегина и одно предложение.

Помощник Доцента доктор Эрхан Айдын*

Резюме: Северный текст надписей Культегина в отличие от других его текстов наиболее износился. В нескольких местах наблюдаются даже отрыв и облом текста. С 4й строки данного текста рассказ идет о войне с Девятью Огузами и паралель этих предложений проходит в ВК Д 30.
В данной статье подробно остановились на вероятности неверности построения схемы Болчу, указанной в 6й строке Северного текста надписей Культегина, которой в основном заканчиваются тексты, в связи с несходностью места проживания Девяти Огузов. Предложено как одинаковое с Бургу (-Бурругу), в связи с тем, что в Шине Усу восток 3 и Терхин запад 4 и в опубликованном в последнее время заявлении 1й строке надписи Улаангом упоминается как Бургулук так как первые две буквы четкие и могущие читаться как Бо или Бу. Несмотря на наличие различных взглядов с местоположением Бургу (-Бурругу) это скорее всего река между Селенге и Тулой.

Ключевые Слова: Бургу, названия местности, надписи Кул2тегина, надписи Шине Усу, Надписи Терхин

*Университет Эрджиес, Педагогический Факультет Отделение Турецкого образования / КАЙСЕРИ
erhana@erciyes.edu.tr

© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави